

lizovaných výzkumů v této oblasti. Subkapitola je věnovaná hierarchické struktuře postojů. Autorka zde zvláště upozorňuje na Jadovovu koncepci regulace sociálního chování osobnosti, která se pro problematiku sociálních postojů ukazuje jako nosná.

Závěrečná část práce se týká problematiky *praktické aplikace sociální psychologie*, tj. zvláštností aplikovaného výzkumu a jeho základních směrů v sovětské sociální psychologii. Autorka obecně charakterizuje status aplikovaného výzkumu v současné vědě a ukazuje společné rysy tohoto druhu výzkumu v různých oblastech vědy. Poukazuje na některé obtíže, s nimiž se psycholog setkává, jako jsou problém použitých metod, časová náročnost, respektování etických norem a konečně problém jazyka. Dostí široce diskutuje otázky spojené s efektivností aplikovaných sociálně psychologických výzkumů a stručně referuje o organizaci sociálně psychologických služeb v Sovětském svazu. Závěrem uvádí přehled a charakteristiky základních směrů aplikovaných výzkumů v sovětské sociální psychologii, zaměřené především na problémy průmyslového podniku, masové komunikace a propagandy, boj s protiprávním chováním a problematiku rodiny.

Vydání učebnice G. M. Andrejevové u nás je významným obohacením odborné sociologické a sociálně psychologické literatury. Práce shrnuje základní poznatky, které nabývají v současné etapě vývoje socialistické společnosti stále většího významu. Vedle vlastní, velice systematicky pojaté poznátkové náplně se autorce podařilo vytyčit úkoly pro jednotlivé oblasti sociální psychologie, takže jsou podnětnou orientací nejen pro sovětskou sociální psychologii, ale i pro rozvoj celé této vědní disciplíny v mezinárodním měřítku.

Rudolf Oliverius

A. P. Butenko: Socializm kak mirovaja sistěma (Socialismus jako světová soustava)
Moskva, Politizdat 1984, 318 s.

Předkládaná práce představuje poslední z početné řady publikací známého sovětského vědce věnovaných analýze socialismu. [Připomeňme si některé: *Socializm kak obščestvennyj stroj* (1974), *Razvitij socializm: predvidenije, stanovlenije, suščnost* (1979), *Političeskaja organizacija obščestva pri socializme* (1981), *Real'nyj socializm* (1982)].

Autor si klade za úkol: pokusit se o komplexní charakteristiku světové socialistické soustavy jako historického jevu a určité celistvosti, odhalit předpoklady a cesty jejího utváření, objasnit rozdíly mezi světovou socialistickou soustavou a společenstvím socialistických zemí, analyzovat rozpory a zákonitosti vlastní jejich rozvoji a osvětlit problémy integrace (s. 6–7).

Práce má tři oddíly, rozvržené do deseti kapitol:

- Úvodní oddíl (kapitoly 1–3)
- První oddíl *Podstata světové soustavy socialismu* (kapitoly 4–7)
- Druhý oddíl *Historické etapy a perspektivy rozvoje světové socialistické soustavy*.

V kapitole první, *Internacionalizace výroby a veškerého společenského života jako základ existence světových soustav*, autor rozebírá předpoklady vzniku světových soustav. Úroveň vztahů a styků mezi národy je materiálně determinována, podmíněna úrovní rozvoje výroby, a proto světová soustava je sociálně historický jev, vlastní jen určitým fázím společenského vývoje. Avšak ve stycích, vztazích mezi národy nepůsobí ekonomický „automatismus“; stejně jako v jiných společenských jevech je nutno rozlišovat dvě stránky: 1. objektivně podmíněné vzájemné styky a vzájemné závislosti různých zemí, vyvolané úrovní rozvoje výrobních sil, charakterem výrobních vztahů spjatých s tím či oním typem mezinárodní dělby práce; 2. uvědoměle uspořádané vztahy mezi zeměmi, vytvořené lidmi s pomocí státních orgánů a realizující objektivní potřeby zemí v souladu se společenskými vztahy, které v nich vládnou, zdůrazňuje A. P. Butenko (s. 12–13).

Ne každá, ale pouze relativně vysoká úroveň průmyslové výroby při zachovávaní se národné státní rozdrobenosti lidstva vede ke vzniku pevných mezinárodních styků, jimiž se vyznačují světové soustavy.

Světovou soustavu obecně charakterizuje A. P. Butenko jako historickou formu mezinárodních styků, jako historickou formu globálního sjednocení zemí stejného typu, vyvolanou internacionalizací výroby, kdy rozvoj výrobních sil přerůstá národné státní rámec, avšak ještě nedosahuje úrovně nutné pro vytvoření jednotného nerozčleněného světového hospodářství, předpokládajícího odstranění národné státní přehrad (s. 22).

Pro pochopení dalšího vývoje světové soustavy je významná formulace základního rozporu: tj. rozporu mezi rostoucí internacionalizací výrobních sil, internacionalizací procesu výroby a přetrvávající národně státní organizací společenského života. Je důležité vidět, že základní rozpor světové soustavy jako takové není přímo a bezprostředně rozpor toho či onoho výrobního způsobu, podtrhuje A. P. Butenko (s. 23).

Světová soustava jako forma globálního spojení zemí stejného typu je jev historický a přechodný, neboť komunistická společnost vytvoří internacionální společenství, které bude znamenat novou kvalitu ve vývoji lidstva.

Ve druhé kapitole, *Světová soustava kapitalismu a její evoluce*, se autor nejprve vrací do dvacátých a třicátých let, kdy probíhala v SSSR diskuse o otázce vzniku „světového kapitalistického hospodářství“. Spor se týká otázky, zda světové hospodářství je výsledkem rozvoje monopolního kapitalismu, či zda vzniklo již v období předmonopolním? A. P. Butenko dochází k závěru, že počátky formování světové kapitalistické soustavy spadají do konce osmnáctého století, protože právě v té době rostoucí kapitalistická výroba vytváří světový trh, tj. mění sporadické, nahodilé styky ve spojení pevná, nevyhnutelná. A formování světového kapitalistického trhu je první etapou vytvoření světové soustavy. První ekonomická krize v roce 1825, která proběhla ve více zemích současně, byla svědectvím o značné internacionalizaci výroby.

Vytváření koloniálních impérií v devatenáctém století charakterizuje autor jako druhou etapu vytvoření a rozvoje světové kapitalistické soustavy. Formování a rozvoj této soustavy je na jedné straně výsledkem a podmínkou procesu lidských dějin, na druhé straně však přináší podřízení a vykořisťování slabých zemí. Tato vnitřní rozporuplnost ukazuje na přechodnost kapitalistické soustavy. Zatím však nevyčerpala všechny své možnosti. „Vytvoření organizací mezistátní ‚integrace‘ není čistá chiméra, ale odraz objektivního procesu internacionalizace výroby a společenského života v rozvinutých kapitalistických zemích, jejichž činnost nespasí kapitalismus od revolucí, i když určitých praktických výsledků může dosáhnout“ (s. 45).

V třetí kapitole, nazvané *Cesty utváření komunistické formace*, vychází autor z názorů Marxe, Engelse a Lenina na vývoj světového revolučního procesu. Zdůrazňuje, že zakladatelé vědeckého komunismu, a to jak Marx a Engels, tak i Lenin, vycházeli vždy z přesvědčení, že proces vzniku komunismu může být správně chápán jen v mezinárodním kontextu, je-li chápána internacionální podstata socialismu.

Poněvadž se podstatně odlišovaly podmínky, v nichž pracovala první generace klasiků, od podmínek za Leninova života, podstatně se odlišovaly i jejich závěry. Lenin ukázal možnost vítězství socialistické revoluce v několika či dokonce v jedné zemi a dospěl k závěru, že imperialismus bude oslabován „vypadáváním“ dalších článků podle toho, kde budou nejostřejší rozpory, nejsilnější revoluční proletariát a kde buržoazie nebude schopna vládnout. V těchto Leninových myšlenkách je obsaženo zdůvodnění vzniku světové soustavy socialismu.

Podnětné je autorovo rozlišení socialismu jako společenského řádu a socialismu jako světové soustavy. Vznik socialismu jako světové soustavy neznamená kvantitativní růst, ale podstatnou kvalitativní změnu, není to rozšíření hranic jedné země, vytvoření jednotného sociálně ekonomického organismu, není to prosté přenesení ekonomických zákonů působících uvnitř jednotlivých socialistických zemí: vytvářejí se nové vzájemné vztahy a vzájemné závislosti. Jako každý sociálně historický jev i světová soustava má vlastní zákonitosti, svou vlastní strukturu (s. 73–80).

Kapitola čtvrtá, nazvaná *Světová socialistická soustava a společenství socialistických zemí*, začíná vymezením pojmů „světový socialismus“, „světová socialistická soustava“, „světové socialistické společenství“ a jejich vzájemných vztahů.

Pod pojmem *světový socialismus* A. P. Butenko chápe souhrn všech zemí reálného socialismu, socialistické výdobytky v zemích socialistické orientace a socialismus jako ideové politické hnutí.

Světová socialistická soustava je autorem definována jako „sociálně ekonomické společenství všech socialistických zemí, spojených jednotou socialistické cesty, kterou si zvolili pracující, spjatých na této cestě pouty objektivní vzájemné závislosti a vzájemným působením, jednotou podstatných zájmů a cílů jejich národů, jedním typem základních politických a ekonomických struktur, rozvíjejících se na základě zákonů výstavby socialismu a komunismu“ (s. 98). Vycházejí z tohoto určení, odmítá A. P. Butenko buržoazní názory, že světová socialistická soustava se „rozpadá“. „... Jestliže můžeme hovořit o „rozpadu“, tak jediné ve vztahu k těm primitivním koncepcím světové socialistické soustavy, podle nichž je sjednocení socialistických zemí v soustavu spojováno pouze s následky činnosti subjektivního faktoru, s uvědomělou činností vlád a stran socialistických zemí, s existencí a realizací určitých politických a ekonomických dohod mezi socialistickými zeměmi“ (s. 98–99). Pod-

stata věci spočívá v tom, že společenské styky spojující země do světových soustav mají objektivní charakter, daný v konečném důsledku internacionalizací výroby a veškerého společenského života.

V případě *světového socialistického společenství* však již nevystačíme s objektivní vzájemnou závislostí zemí socialismu. Jedině skutečně správné vědecké poznání této objektivní vzájemné závislosti zemí světové socialistické soustavy, vědecké poznání jednoty podstatných zájmů a cílů národů, a především provádění odpovídající internacionalistické politiky spolupráce všemi socialistickými zeměmi vede k proměně světové socialistické soustavy v světové socialistické společenství (s. 100–101).

Součástí této kapitoly je rozbor závažné problematiky reálného socialismu. Vyjasnění podstaty reálného socialismu a deformací socialismu má zásadní význam jak pro budování socialismu v jednotlivých zemích, tak určení obsahu pojmů *světová socialistická soustava* a *světové socialistické společenství*. „Je rozšířen názor, že pojem reálný socialismus je v přímém reflexním vztahu jen s pojmem „vědecký“, tj. ideální, ještě nerealizovaný socialismus“, píše autor na s. 88. „A problém se řeší tedy jednoduše, reálný socialismus je uskutečněný, realizovaný vědecký socialismus, tj. teorie vědeckého socialismu přeměněná v život. Ale co s takovou realitou, která se někdy nazývá socialistickou, avšak ve skutečnosti nemá se socialismem nic společného. V případě „švédského socialismu“, „demokratického socialismu“, „afrického socialismu“ jsou stanoviska marxistů v podstatě jednoznačná. Avšak jak vysvětlit události v roce 1956 v Maďarsku, v roce 1968 v ČSSR a v roce 1980 v Polsku, kde byly v čele komunistické strany ubezpečující o své věrnosti marxismu-leninismu? Tak staví otázku A. P. Butenko a v té souvislosti se zabývá problémem „deformací socialismu“: charakterizuje je jako jevy cizí podstatě socialismu, které mohou vzniknout v průběhu výstavby nové společnosti jako praktický výsledek odklonu od základů vědeckého socialismu, spočívající v záměně skutečných socialistických základů a mechanismů fungování a rozvoje určitých stránek společenského života jinými základy a mechanismy (např. společenské vlastnictví výrobních prostředků skupinovým nebo byrokratickým vlastnictvím, mechanismu demokratického centralismu mechanismem byrokratického centralismu nebo anarchistického decentralismu apod.) (s. 89). Deformace socialismu nejsou pouze produktem chyb, ve skutečnosti rozvoj a urychlení takových deformací bývá spjata s kořistnickými zájmy určitých sociálních sil, uvádí A. P. Butenko: „Reálný socialismus existuje tam a tehdy, kde – i když nejsou formálně realizovány ideje vědeckého socialismu – je vytvořen takový společenský řád, který skutečně ztělesňuje ideály dělnické třídy, slouží zájmům všech pracujících. V tom případě, kdy sociálně ekonomické a politické formy (vlastnictví, moc, vědecká ideologie), spojující teorii vědeckého socialismu s reálným socialismem, se zachovávají pouze deklarativně, ale ztrácejí svůj skutečný socialistický obsah, existující řád již neslouží zájmům dělnické třídy, pracujícím“ (s. 92).

Pátá kapitola, jak již vyplývá z jejího názvu – *Rozpory rozvoje světové socialistické soustavy* – se zabývá jednou z ústředních otázek teorie světové socialistické soustavy, tj. otázkou zdrojů vývoje soustav. Butenko nejprve posuzuje současný stav zkoumání rozporů světové socialistické soustavy a dochází k názoru, že „rozhodující část sovětských autorů, kteří psali a píší o vývoji světové soustavy socialismu, ustavičně ignoruje jádro dialektiky – učení o rozpornosti všech jevů, vyhýbá se analýze rozporů této soustavy vlastních. ...I když se přece nějaké práce vyskytnou, neodpovídají na potřeby praxe“ (s. 108–109).

Po této kritice se autor pokouší o konstruktivní řešení. Uvádí, že by bylo možné rozlišovat rozpory subjektivní a objektivní, z jiného hlediska lze rozpory světové socialistické soustavy dělit na ekonomické, politické, ideologické atd. Zdůrazňuje nutnost určit, které rozpory jsou a které nejsou zdrojem vývoje světové socialistické soustavy. Z tohoto hlediska dělí pak rozpory na imanentní a neimanentní. Prvními rozumí rozpory zrozené historickým vývojem socialismu samého, druhými rozpory, které jsou výsledkem působení socialismu cizích společenských sil.

V této části A. P. Butenko rovněž zaujímá stanovisko k otázce základního rozporu světové socialistické soustavy. Upozorňuje, že se často směšuje základní a hlavní rozpor, že vyřešení hlavního rozporu je pouze jedna etapa v řešení základního rozporu.

Základní rozpor světové socialistické soustavy, tedy to co vyjadřuje hlubinnou podstatu daného jevu, je podle jeho názoru rozpor mezi rostoucí internacionalizací procesu výroby a veškerého společenského života a zachovávající se národně státní organizací hospodářství, veškerého společenského života, jejímž základem je státní socialistické vlastnictví výrobních prostředků (s. 115). Uznání daného rozporu ovšem ještě nepovažuje za jeho řešení, tj. odstranění národně státní rozdrobenosti v blízké perspektivě.

V šesté kapitole, *Zákonitosti rozvoje světové socialistické soustavy*, se autor zabývá

některými zvláštnostmi ustavení komunistické formace a jejími zákonitostmi, rozlišuje mezi zákony rozvoje socialismu jako společenského řádu a jako světové soustavy, analyzuje specifičnost podstaty zákonitostí a věnuje pozornost konkrétním zákonitostem rozvoje světové socialistické soustavy.

Tato soustava je historicky přechodný sociálně ekonomický jev, vlastní určitým fázím vytváření komunistické formace. Odstranění státních překrad za komunismu bude znamenat přechod k vyšším formám lidského soužití, vedoucím ke konečnému cíli — ke sblížení a splynutí národů.

A. P. Butenko správně polemizuje s názory, které ztotožňují zákony socialismu jako společenského řádu a socialismu jako světové soustavy, podle nichž rozšíření socialismu za rámec SSSR znamenalo rozšíření zákonů fungujících v SSSR na celou soustavu. Neudržitelnost názorů odmítajících existenci vlastních zákonitostí rozvoje soustavy je dána především tím,

1. že se nevěnuje pozornost problémům její struktury, vztahu části a celku prvků a systémů,
2. že se ignoruje závislost zákonů na konkrétních podmínkách,
3. že se opomíjí reálná specifičnost styků existujících v rámci národních ekonomik a i v rámci mezinárodním.

Velkou pozornost věnuje autor problematice relativního nerovnoměrného vývoje socialistických zemí a s tím spjatého postupného sblížování úrovně ekonomického a politického rozvoje těchto zemí. Dokazuje, že se nejedná o schematický proces absolutní nivelizace a ukazuje, že rozdíly, například národního důchodu na jednoho obyvatele, se mezi jednotlivými zeměmi může zvětšovat (s. 166). (Bohužel, použité údaje jsou dvacet let staré, avšak tato tendence působila i později.)

V kapitole sedmé, *Principy vzájemných vztahů socialistických zemí*, autor zkoumá podstatu a sociální charakter principů mezinárodních vztahů nového typu, a socialistický internacionalismus jako základ bratrských vztahů mezi socialistickými zeměmi. Důkladně si všímá všech názorových odstinů na vztah obecně demokratických a socialistických principů ve vztazích mezi socialistickými zeměmi. Jevy, jako národní nezávislost, suverenity atd., jsou obecně demokratické principy, jejichž zachovávání je velmi důležité pro normální vzájemné vztahy zemí, tedy i socialistických, avšak zdaleka nevyčerpávají celý obsah mezinárodních vztahů nového typu. Prvořadý význam mají socialistické principy, především princip socialistického internacionalismu. Při takovém přístupu 1. je jasné rozlišení mezi socialistickým internacionalismem a obecně demokratickými principy, 2. je zřejmá určitá subordinační všech principů mezinárodních vztahů nového typu, 3. se ukazuje, že zachovávání principů respektování národní suverenity, nezávislosti, a územní celistvosti ještě nesvědčí o skutečně internacionalistické politice či oně země, 4. při vzniku podstatných rozporů mezi internacionalistickými zájmy socialismu a demokratickými zájmy je nutno dát přednost socialistickému internacionalismu (s. 195).

Osmá kapitola, *Zvláštnosti a etapy rozvoje světové socialistické soustavy*, je věnována periodizaci vývoje světové socialistické soustavy. Autor polemizuje s názory, které pokládají vznik SSSR jako mnohonárodního státu (a dále vznik MoLR) za vznik socialistické soustavy. Domnívá se, že samostatná existence sovětských republik byla pouze etapou na cestě jejich sjednocení, že jeden, byť veliký stát netvoří soustavu (s. 227—228). S tím je nutno samozřejmě souhlasit, lze se však domnívat, že podstatně zmíněné podmínky po druhé světové válce vedly k vytvoření světové socialistické soustavy, jiné formy svazků mezi socialistickými národy než svazky mezi národy SSSR. Obě formy jsou historicky oprávněné a vyjadřují stejnou podstatu.

Devátá kapitola, jejíž název je *Socialistická integrace, její podstata a perspektivy*, se zabývá třemi problémovými okruhy:

1. podstatou socialistické integrace a jejími historickými etapami,
2. mechanismem integrace a spojováním různých zájmů,
3. socialistickou integrací a národní a státní suverenitou.

Jestliže hovoříme o nejdůležitějších aspektech integrace, musíme mít na paměti, že integrace je komplexní jev a že je spjata jak se sférou ekonomiky, tak i se sférou politiky. Mezinárodní integraci A. P. Butenko definuje jasně a výstižně: „Mezinárodní integrace je uvědomělý organizovaný proces, podmíněný vysokým stupněm internacionalizace výroby, stále těsnější a organické vzájemné spojení zemí jednoho typu, jejich samostatných ekonomických a politických struktur, je to proces způsobující přestavbu těchto struktur, formování jednotného sociálně ekonomického organismu“ (s. 254).

Rozvíjení a prohlubování socialistické ekonomické integrace je ztěžováno faktem,

že v různých zemích jsou na pořadu dne různé ekonomické problémy, a rovněž stejné problémy nejsou v jednotlivých zemích stejně naléhavé. Hledání cest a forem prohlubování socialistické ekonomické integrace je v současné době věnováno mnoho pozornosti. Některé formy ukázalo zasedání RVHP v Havaně v roce 1984, které rozpracovalo závěry z porady nejvyšších představitelů socialistických zemí z června téhož roku.

Další rozvoj socialistické ekonomické integrace spočívá rovněž ve správném vztahu a spojování národních a internacionálních zájmů, neboť přezírání a nedoceňování jak jedné, tak druhé má nedozírné následky a může tento proces zpomalit a zabrzdit, mnohokrát potvrzuje autor.

V poslední části této kapitoly se Butenko věnuje důležitému problému socialistické integrace, a to problému národní a státní suverenity. V polemice s buržoazními ideologi, kteří tvrdí, že socialistická integrace znamená omezování a likvidaci státní suverenity, argumentuje: Rozsah práv každého národa, státu se nezměnil, avšak změnila se forma uskutečňování těchto práv. V té míře, jak jednotlivá země „ztratila“ kontrolu nad určitou částí svých prostředků, „získala“ současně kontrolu nad prostředky jiných zemí, bez ohledu na princip jednohlasnosti či většiny (s. 281). Mimochodem, vytvoření komunistického společenství předpokládá „odumření“ státní suverenity, tak jak budou „odumírat“ státy a později i národy.

Knihu uzavírá desátá kapitola, *Problémy upevnění jednoty socialistických zemí*, v níž autor objasňuje kategorii „jednota socialistických zemí“, která má objektivní i subjektivní stránku. Objektivní vzájemná spjatost socialistických zemí se projevuje v tom, že úspěchy či nezdary jedné země působí na rozvoj všech ostatních (s. 289). Subjektivní stránkou rozumí autor jednotu marxisticko-leninského světového názoru, věrnost principům socialistického internacionalismu, a proto této stránce, závisější na vůli a poznání lidí, stran a vlád věnuje mimořádnou pozornost.

Práce *Socialismus jako světová soustava* je výjimečným svým komplexním přístupem, problémovým řešením jednotlivých otázek. Prof. Butenko svá stanoviska formuluje přesně a jednoznačně, snaží se vyhnout nicneříkajícím či mnohoznačným formulacím. Je to zdařilý pokus systematizovat a upřesnit kategoriální aparát vědeckého komunismu v této oblasti.

Autor přistupuje ke každému problému neotřelým způsobem. I témata, mnohokrát analyzovaná v dosavadní literatuře, řeší s jemu vlastní nápaditostí. Zaujímá ke každé otázce vlastní názor, a proto má práce mnohdy diskusní, polemický charakter.

Kniha jako celek je velmi zajímavá a přínosná a vzhledem k ojedinelosti zpracování dané problematiky by bylo vhodné přeložit ji do češtiny.

Josef Kovalovský

J. Schenk: Metodologické problémy modelovania v sociologickom bádani

Bratislava, Pravda 1983, 262 s.

Pod tlakem požadavků praxe a potřeb aplikací dochází k extenzívnímu i intenzívnímu rozvoji modelů pro analýzu a zpracování dat, rozhodovacích a prognostických modelů a z nich odvozených metodik. Schenkova kniha patří k těm nemnoha tvůrčím počínům (a to nejen u nás), které pojednávají o obecně metodologických a gnozeologických aspektech a hlouběji se zamýšlejí nad samou podstatou modelovací činnosti.

První třetina knihy se zabývá modelováním obecně, další části jsou věnovány otázkám speciálním, ale pro sociology velmi důležitým – modelování kauzálních vztahů. Název knihy tedy odpovídá obsahu jen částečně, nepostihuje celou tematiku.

První část *Principy a metodologické problémy modelování v sociologii* obsahuje tři kapitoly: 1. *Teoretická východiska*, 2. *Model jako poznávací obraz sociální skutečnosti*, 3. *Místo a funkce modelu ve vztahu sociologické teorie a sociální empirie*. Názvy kapitol dobře charakterizují obsah. Pojednání o obecných aspektech modelování a o roli modelu ve vztahu teorie a empirie a v procesu budování systému sociologických poznatků má konstruktivní charakter. Autor začleňuje pojmy do širších souvislostí marxistické sociologie a snaží se dobrat podstaty procesu modelování. Český čtenář narazí na některé nezvyklé termíny (variant, poznávací snímek ap.) – k nedorozumění však nedochází, neboť pojmy jsou vymezovány dobře a popisovány tak, že význam se při studiu vyjasní.

V druhé kapitole nalezne čtenář pozoruhodnou dimenzionální analýzu poznávacích obrazů (v autorově terminologii „poznávací snímka“), která nejen prohlubuje po-